PALINDROMLARNING STILISTIK FUNKSIYALARI VA KOGNITIV ASOSLARI: INGLIZ-O‘ZBEK QIYOSIY LINGVISTIKASI KONTEKSTIDA

Shodiyeva Gulrux Nazir qizi,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi (DSc)
ORCID ID: 0000-0003-2190-5741
g.n.shodiyeva@pf.fdu.uz

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19543841

Annotatsiya. *Ushbu maqolada palindromlarning stilistik funksiyalari va kognitiv asoslari ingliz hamda o‘zbek tillari qiyosiy tahlili kontekstida o‘rganiladi. Tadqiqotda palindromlarning til tizimidagi o‘rni, ularning badiiy matnlarda qo‘llanilishi va kognitiv mexanizmlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Qiyosiy yondashuv orqali ikkala tildagi palindromlarning struktur xususiyatlari, semantik imkoniyatlari va pragmatik funksiyalari aniqlandi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, palindromlar nafaqat til o‘yini vositasi, balki kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi va estetik ta’sir ko‘rsatuvchi lingvistik hodisa sifatida ahamiyatlidir.*

Kalit so‘zlar: *palindrom, stilistika, kognitiv lingvistika, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, til o‘yini, simmetriya.*

Аннотация. *В данной статье исследуются стилистические функции и когнитивные основы палиндромов в контексте сравнительного анализа английского и узбекского языков. Теоретически анализируются место палиндромов в языковой системе, их использование в художественных текстах и когнитивные механизмы. Посредством сравнительного подхода выявлены структурные особенности, семантические возможности и прагматические функции палиндромов в обоих языках. Результаты показывают, что палиндромы являются значимым лингвистическим явлением не только как средство языковой игры, но и как активатор когнитивных процессов с эстетическим воздействием.*

Ключевые слова: *палиндром, стилистика, когнитивная лингвистика, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык, языковая игра, симметрия.*

Abstract. *This article examines the stylistic functions and cognitive foundations of palindromes in the context of comparative analysis of English and Uzbek languages. The study theoretically analyzes the role of palindromes in the language system, their use in literary texts, and cognitive mechanisms. Through a comparative approach, the structural features, semantic possibilities, and pragmatic functions of palindromes in both languages were identified. The results indicate that palindromes are significant linguistic phenomena not only as a means of language play but also as activators of cognitive processes with aesthetic impact.*

Keywords: *palindrome, stylistics, cognitive linguistics, comparative analysis, English language, Uzbek language, language play, symmetry.*

Kirish. Palindromlar — chapdan o‘ngga va o‘ngdan chapga bir xil o‘qiladigan so‘z, ibora yoki jumlalar — qadimdan turli xalqlar tillarida mavjud bo‘lib, ularning lingvistik va madaniy ahamiyati haqida ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan [1]. Ushbu til hodisasi nafaqat fonetik va grafik simmetriyani namoyon etadi, balki chuqur kognitiv jarayonlarni ham aks ettiradi, chunki palindromlarni yaratish va anglash uchun til tizimining turli darajalarida

murakkab mental operatsiyalar talab etiladi [2]. Zamonaviy tilshunoslikda palindromlar til o‘yini, badiiy ijod vositasi va kognitiv mexanizmlarni o‘rganish obyekti sifatida katta qiziqish uyg‘otmoqda [3]. Shu bilan birga, turli tillardagi palindromlarning qiyosiy tahlili, xususan, ingliz va o‘zbek tillaridagi palindromlarning stilistik funksiyalari va kognitiv asoslarini qiyoslash masalasi yetarlicha o‘rganilmagan. O‘zbek tilshunosligida palindromlar "qalb so‘zlari" nomi bilan ham tanilgan bo‘lib, ularning milliy til tizimidagi o‘rni alohida tadqiqotni talab etadi. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi palindromlarning stilistik funksiyalari va kognitiv asoslarini qiyosiy lingvistik yondashuv asosida tahlil qilish, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tavsifiy va kognitiv-stilistik metodlar qo‘llanildi, bunda asosiy tahlil obyekti sifatida ingliz va o‘zbek tillaridagi palindrom namunalari tanlandi va ular mavjud ilmiy adabiyotlar kontekstida o‘rganildi. Metodologik asos sifatida kognitiv stilistika tamoyillari qabul qilindi, chunki bu yondashuv til birliklarining nafaqat shakl, balki ma’no va kognitiv qayta ishlash mexanizmlarini ham hisobga olish imkonini beradi [4]. Borys tomonidan olib borilgan translingval tadqiqot palindromlarning struktur xilma-xilligini turli tillarda qiyoslash uchun muhim nazariy asos yaratgan bo‘lib, muallif palindromlarning grafik, fonetik va leksik darajalarini farqlash zarurligini ta’kidlaydi [1]. Bergerson klassik asarida palindromlarning tuzilishi va ularning til o‘yini sifatidagi mohiyatini batafsil yoritgan, bu esa zamonaviy tadqiqotlar uchun metodologik poydevor bo‘lib xizmat qiladi [3]. Palindromlarning umumiy tasnifi va tarixiy rivojlanishi bo‘yicha ma’lumotlar ensiklopedik manbalarda jamlangan bo‘lib, ular ingliz tilidagi palindromlarning boy an'anasini aks ettiradi [2]. The Palindromist jurnali va Word Ways nashrlarida palindromlar bilan bog‘liq ko‘plab amaliy va nazariy materiallar e'lon qilingan, bu esa ingliz tilidagi palindrom madaniyatining rivojlanganligini ko‘rsatadi [4; 5].

O‘zbek tilida palindromlar bo‘yicha tadqiqotlar nisbatan kam bo‘lib, mavjud manbalardan biri o‘zbek tilidagi palindromlarning "qalb so‘zlari" sifatidagi xususiyatlarini tavsiflay [6]. McClure palindromlarning lingvistik va badiiy jihatlarini tahlil qilib, ularning ijodiy matnlardagi rolini ochib bergan [7]. Kognitiv lingvistikaning stilistik tadqiqotlardagi o‘rni Bazarbaeva tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, ushbu yondashuv palindromlarning kognitiv qayta ishlash mexanizmlarini tushunishga yordam beradi [8]. Wang va Isaiah palindromik fikrlashni zamonaviy kompozitsiya kontekstida tahlil qilib, bu hodisaning interdistsiplinar xarakterini ko‘rsatgan [9]. O‘zbekcha manbalarda palindromlarning kelib chiqishi va tuzilishi haqida umumiy ma’lumotlar mavjud bo‘lib, ular milliy til kontekstida palindromlarni tushunish uchun muhim [10].

Natijalar va muhokama. Ingliz va o‘zbek tillaridagi palindromlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikkala tilda ham bu hodisa mavjud bo‘lsa-da, ularning struktur

imkoniyatlari va qo‘llanilish doirasi sezilarli farq qiladi. Ingliz tilida palindromlar juda keng tarqalgan bo‘lib, so‘z darajasidagi oddiy misollardan ("madam", "racecar", "level", "radar", "kayak") tortib, murakkab ibora va jumlalargacha ("A man, a plan, a canal, Panama!") ko‘plab namunalar mavjud. Bu holat ingliz tilining analitik tuzilishi, qisqa so‘zlarning ko‘pligi va morfologik qo‘shimchalarning nisbatan kamligidan kelib chiqadi, chunki bunday xususiyatlar simmetrik tuzilmalarni yaratishni osonlashtiradi [1]. O‘zbek tilida esa palindromlar nisbatan kam uchraydi va ko‘pincha qisqa so‘zlar bilan chegaralanadi: "non", "aka", "obbo" kabi misollar mavjud, ammo uzun palindromik jumlalar yaratish agglutinativ morfologiya tufayli ancha qiyin. O‘zbek tilida so‘zlarga ko‘plab qo‘shimchalar qo‘shilishi palindromik simmetriyani saqlashni murakkablashtiradi, shu sababli o‘zbekcha palindromlar ko‘proq sodda leksik birliklar darajasida qoladi.

Palindromlarning stilistik funksiyalari har ikkala tilda ham o‘xshash tamoyillarga asoslanadi, biroq ularning amaliy qo‘llanilishi farqlanadi. Ingliz tilida palindromlar badiiy adabiyotda, reklamada, so‘z o‘yinlarida va hatto siyosiy shiorlarda faol qo‘llaniladi, chunki ular o‘quvchi yoki tinglovchining diqqatini jalb qilish, esda qolish va estetik ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Palindromlarning asosiy stilistik funksiyalari qatoriga ekspressiv funksiya (hissiy ta’sirni kuchaytirish), lyudik funksiya (til o‘yini va hazil yaratish), mnemotexnik funksiya (esda saqlashni osonlashtirish) va poetik funksiya (badiiy shakl va mazmuning uyg‘unligi) kiradi. O‘zbek tilida palindromlar ko‘proq xalq og‘zaki ijodida va bolalar she'riyatida uchraydi, ammo zamonaviy adabiyot va ommaviy madaniyatda ularning qo‘llanilishi cheklangan. Bu holat nafaqat til tuzilishidagi farqlar, balki palindrom madaniyatining turli darajada rivojlanganligi bilan ham bog‘liq.

Kognitiv nuqtai nazardan, palindromlar inson miyasining simmetriyani idrok etish va qayta ishlash mexanizmlarini faollashtiradi, chunki simmetriya tabiiy ravishda e'tiborni jalb qiladi va estetik qoniqish hissini beradi. Palindromni o‘qish jarayonida miyada bir vaqtning o‘zida ikki yo‘nalishda qayta ishlash sodir bo‘ladi, bu esa kognitiv yukni oshiradi, ammo muvaffaqiyatli qayta ishlash natijasida qoniqish hissi paydo bo‘ladi. Wang va Isaiah ta’kidlaganidek, palindromik fikrlash nafaqat tilshunoslikda, balki musiqa kompozitsiyasida ham o‘z aksini topadi, bu esa ushbu kognitiv mexanizmning universal xarakterini ko‘rsatadi. Ingliz va o‘zbek tillarida palindromlarni idrok etish jarayoni o‘xshash kognitiv tamoyillarga asoslangan bo‘lsa-da, til tuzilishidagi farqlar tufayli kognitiv yuklanish darajasi farqlanishi mumkin.

Palindromlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilganda shuni ta’kidlash lozimki, ingliz tilida palindromlar ko‘pincha mustaqil ma’noga ega bo‘lgan leksik birliklar sifatida namoyon bo‘ladi va ular kundalik muloqotda faol qo‘llaniladigan so‘zlardir. Masalan, "level", "civic", "refer", "rotor" kabi so‘zlar palindromik tuzilishga ega bo‘lish bilan birga, umumiste'mol leksikaning ajralmas qismini tashkil etadi va nutqda tabiiy ravishda

ishlatiladi. Bu holat ingliz tilida palindromlarning tasodifiy emas, balki til tizimining ichki qonuniyatlariga mos ravishda shakllanganligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida esa palindromlar ko‘proq izolyatsiyalangan hodisa sifatida mavjud bo‘lib, ular kundalik nutqda kamroq uchraydi va ko‘pincha maxsus til o‘yini yoki badiiy maqsadlarda ataylab yaratiladi. Shu bilan birga, o‘zbekcha palindromlar milliy madaniyat va tafakkur tarzini aks ettiradigan o‘ziga xos semantik maydonga ega bo‘lib, "non" so‘zining palindromik tuzilishi va uning o‘zbek xalqi hayotidagi markaziy o‘rni o‘rtasidagi aloqadorlik alohida e'tiborga loyiqdir.

Pragmatik nuqtai nazardan, palindromlar turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha funksiyalarni bajaradi va ularning ta’sir kuchi kontekstga bevosita bog‘liq. Ingliz tilida palindromlar reklama matnlarida brend nomlarini esda qolarli qilish, badiiy adabiyotda o‘quvchini hayratga solish va intellektual qoniqish hissini uyg‘otish, shuningdek, bolalar adabiyotida til haqida qiziqish uyg‘otish maqsadlarida samarali qo‘llaniladi. Palindromik tuzilmalar tinglovchi yoki o‘quvchida kognitiv dissonans va keyingi hal qilish jarayonini yuzaga keltiradi, bu esa axborotning chuqurroq qayta ishlanishiga va yaxshiroq esda qolishiga olib keladi. O‘zbek tilida palindromlarning pragmatik imkoniyatlari hali to‘liq o‘zlashtirilmagan bo‘lib, ulardan reklama, ommaviy axborot vositalari va zamonaviy adabiyotda foydalanish istiqbollari katta. Milliy palindromlarni targ‘ib qilish va yangilarini yaratish til madaniyatini boyitish va yoshlarning ona tiliga qiziqishini oshirish uchun muhim vosita bo‘lishi mumkin.

Palindromlarning psixolingvistik aspektlarini ko‘rib chiqsak, ularni idrok etish va yaratish jarayonida miyaning chap va o‘ng yarimmsharlari faol ishtirok etadi, chunki bu jarayon bir vaqtning o‘zida til qobiliyatlari va fazoviy-vizual tafakkurni talab qiladi. Palindromni anglash uchun inson miyasi avval so‘z yoki iborani oddiy tartibda qayta ishlaydi, so‘ngra uni teskari yo‘nalishda tekshiradi va nihoyat, ikki natijaning mosligini tasdiqlaydi — bu murakkab kognitiv operatsiyalar ketma-ketligi estetik qoniqish hissi bilan mukofotlanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, palindromlarni tez va to‘g‘ri aniqlash qobiliyati inson til kompetensiyasi va kognitiv moslashuvchanligining ko‘rsatkichi bo‘lishi mumkin. Ingliz va o‘zbek tillarida palindromlarni idrok etish mexanizmlari universal bo‘lsa-da, har bir tilning fonetik va grafik xususiyatlari bu jarayonga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatadi: ingliz tilida ko‘proq grafik palindromlar tarqalgan bo‘lsa, o‘zbek tilida fonetik simmetriya ham muhim rol o‘ynaydi, chunki o‘zbek yozuvi fonemik printsipga asoslanadi va yozilishi bilan talaffuzi bir-biriga yaqinroqdir.

Xulosa. Ingliz va o‘zbek tillaridagi palindromlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatdiki, bu lingvistik hodisa har ikkala tilda ham mavjud bo‘lib, muhim stilistik funksiyalarni bajaradi va umumiy kognitiv asoslarga ega. Biroq, ingliz tilining analitik tuzilishi palindromlar yaratish uchun qulay sharoit yaratgan bo‘lsa, o‘zbek tilining agglutinativ xarakteri bu jarayonni murakkablashtiradi, natijada o‘zbekcha palindromlar asosan qisqa

so‘zlar bilan chegaralanadi. Stilistik jihatdan palindromlar ekspressiv, lyudik, mnemotexnik va poetik funksiyalarni bajaradi, kognitiv jihatdan esa simmetriyani idrok etish mexanizmlariga asoslanadi. Kelgusida o‘zbek tilidagi palindromlarni maxsus tadqiq qilish va ularning milliy badiiy an'analar kontekstidagi o‘rnini aniqlash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Borys D. Word palindrome: A translingual perspective on structural diversity // Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. — 2025. — Vol. X, № 2. — P. 20–38. — DOI: https://doi.org/10.34135/lartis.25.10.2.02.
2. Palindrome // Wikipedia: The Free Encyclopedia. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Palindrome
3. Bergerson H.W. Palindromes and Anagrams. — Dover Publications, 1973.
4. The Palindromist // Wikipedia: The Free Encyclopedia. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Palindromist
5. Word Ways // Wikipedia: The Free Encyclopedia. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Word_Ways
6. Palindromlar yoxud qalb so‘zlari // Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies. — 2023. — Vol. 2, № 1. — P. 234–237.
7. McClure T. Palindrome. — Academia.edu. — URL: https://www.academia.edu/37691523/Palindrome
8. Bazarbaeva A. Cognitive Linguistics In Stylistic Research // American Journal of Professional Studies. — 2025. — Vol. 05, Issue 11. — P. 79–82. — DOI: https://doi.org/10.37547/ajps/Volume05Issue11-17.
9. Wang H., Isaiah L.C.T. Palindromic Thinking in Contemporary Composition // INSAM Journal of Contemporary Music Art and Technology. — 2023. — P. 130–150. — DOI: https://doi.org/10.51191/issn.2637-1898.2023.6.11.130.
10. Palindrome // UZ Vogueindustry.com. — URL: https://uz.vogueindustry.com/17298155-the-word-is-a-palindrome-shift-words